

Literatură și cognitivism. Terapie și cunoaștere

Michel Foucault o desconsidera pentru că i se părea trivial să filozofezi pe marginea unor enunțuri banale. Structuralismul nu-i dă atenție, tocmai pentru că vocația lui e sintetică – teorie de ansamblu. Post-structuralismul, prin Deleuze de pildă, detoxifică discursul filozofic francez central, dar ascendența bergsoniană e prea puternică pentru a coborî înspre analitism. Din partea pragmatismului, Rorty prinde mai bine în Franța prin mizele politice pe care le implică, dar pragmatismul e un celălalt al analitismului. Wittgenstein intră tîrziu în Franța, mai întîi prin Jules Vuillemin, iar Jacques Bouveresse e discipolul lui. Ușa prin care intră este de altfel una dosnică, a filozofiei științelor. Abia prin Bouveresse, după 1975, francezii încep să practice, marginal, filozofia analitică, pe care o îmbrățișează o a treia generație de filozofi, dintre care fac parte Sandra Laugier și Pascal Engel. Acum, că luminile intelectuale ale Parisului au mai slăbit în intensitate, că peisajul s-a diversificat, teoriile de ansamblu nu mai prind și e greu de crezut că filozofia analitică va putea avea vreodată prestigiul deținut de maeștrii French Theory.

Reținusem demult că Engel, printre alții, reproșează post-structuraliștilor idealismul, relativismul, iraționalismul chiar. Este, dacă vreți, reproșul pe care Julien Benda îl face simbolisților, dar și lui Bergson pe de altă parte – acuzîndu-i de bizantinism, de decadență –, reluînd din altă perspectivă diatribele lui Charles Maurras din *Viitorul inteligenței* (1905; Maurras, figură capitală la început de secol în Franța, era un fervent anti-rousseau-ist; iar Rousseau, la fel ca Bergson, la fel ca post-structuraliștii, manifestă diverse forme de idealism, chiar dacă distopic).

Din punctul meu de vedere, filozofia analitică – desigur că cea ortodoxă, nu consecințele practicării ei la Wittgenstein, de pildă – face apel la ordine și disciplină. Și denunță impostura, acolo unde filozofi-poeți pretind că vorbesc în numele adevărului cînd, de fapt, ei se conduc după principiul poeziei moderne – autarhia ontologică, estetică și morală a limbajului. De aceea, am fost curios să descopăr ultima carte a lui Pascal Engel, cea despre Julien Benda (*Les Lois de l'esprit. Julien Benda ou la raison*, 2012). Și de aici încep explicațiile. De ce Pascal Engel? Pentru că francezii nu au tradiție aici. Mai mereu influențați de filozofia germană, continentală, francezii au suferit puține influențe anglo-saxone de-a lungul timpului. Pe de o parte, filozofii britanici au fost mereu, în primul rînd, oameni de știință, nu

intelectuali. Pe de alta, cei americani nu există decît de vreun secol. Post-metafizicienii sau, dimpotrivă, pozitivisții, francezii au avut fie o voință de sinteză filozofică – cu rezultate minore în comparație cu cele ale vecinilor de peste Rin –, fie ambiția sumelor științifice, în descendența enciclopediștilor (dar să nu uităm că Enciclopedia franceză preia un model anglo-saxon, pe care-l va face ulterior uitat. Moștenitorii cei mai titrați ai limbii și culturii latine – afirmație mistificată, ca atunci cînd vorbim despre germani drept continuatori ai grecilor –, francezii s-au preocupat prea puțin de limba vorbită, de regulile vorbirii, de relevanța afirmațiilor simple, ferindu-se să facă filozofia chibritului (în favoarea filozofiei candelii sau a altor corpuri luminoase, printre care Rațiunea deificată...).

Dar și alegațiile acestea sunt superficiale. Nu știam însă cum să încep discuția despre o carte de aproape 400 de pagini, tipărită mărunt la o editură obscură, Ithaque, a unui nume pe de o parte bine-cunoscut, pe de alta marginal, cel al lui Pascal Engel. Absolvent al ENS, predă foarte puțin la Paris. Profesor la Geneva din 2006, după un periplu multicultural (Grecia, Australia, Norvegia), el joacă împotriva filozofilor francezi post-bergsonieni și post-deleuzieni de azi – majoritari și parizieni – cam ceea ce jucau criticii conștiinței în anii de impunere a structuralismului: apelul la relevanță, în primul rînd, prin tratarea discursului de scoriile unui metaforic excesiv, sau ale cutumelor de exprimare. E drept că și deconstrucționismul funcționează aparent în virtutea aceleiași morale. Dar o face pornind de la presupuziții metafizice pe care analiticienii le resping (pornind de la construcția subiectului, o ceartă eternă...). Nu întîmplător, deci, ca orice filozof francez care se respectă, Engel publică o carte (și) despre literatură, în care istoria literară, filozofia și istoria ideilor locuiesc la un loc. În felul acesta, Engel încearcă să vizeze un public larg, să intereseze nespecialiști, să experimenteze reacția literaților (anti-Benda) care nu i-au citit probabil cărțile de filozofie. Și-l ia pe Benda drept înaintaș și pretext. Înaintaș, căci în el vede Engel începutul modern al unei filozofii „realiste” care a fost mereu ocultată, ai cărei reprezentanți au fost mereu uitați. Pretext, pentru că în carte autorul are ocazia să vorbească despre o perspectivă cognitivă asupra literaturii, despre dificultățile ei. Și asta îl interesează, probabil, cel mai mult.

Julien Benda este o reputată figură „antimodernă” (Engel îl numește „amodern”, dar asta-i o altă discuție) a culturii franceze

interbelice, despre care nu se mai știe azi decât că a condamnat, într-o carte publicată în același an cu *Ființă și Timp*, 1927, *Trădarea cărturarilor*. Engel are ambiții exhaustive în acest volum și, pentru a aduna cititori, închipuie ca prim capitol un dialog între el și un Benda întâlnit pe stradă. O discuție diderotiană care să jaloneze parcursul intelectual și moral al cărturarului, ilustrându-i opiniile și ideile cu fragmente din toate cărțile și articolele sale. Prima dezambiguizare: acești „cărturari” nu au nimic în comun cu ceea ce francezii numesc „intelectuali”. Ba dimpotrivă. Cărturar este orice om a cărui muncă nu vizează un „scop practic”. Intelectualii ar fi, deci, cei care au trădat un statut pe care și l-au anulat intervenind în agora.

Bun, de acum însă apar problemele. E greu să susții, după 1789, într-o lume al cărei scop este fericirea, că un filozof nu trebuie să urmărească un *scop practic*, ci doar adevărul, dreptatea, frumosul – idei rupte de realitatea materială. Pe de o parte, o astfel de prescripție îl apropie pe Benda tocmai de contemporanii pe care-i detestă, Mallarmé și compania. Pe de alta, comite el însuși un *contrasens* atunci când afirmă, pe urmele lui Valéry, că *gîndirea nu are stil*. Pentru că revine la a separa stilul de „idee”, ca și cum conținutul ar putea exista independent de formă și, în consecință, spiritul independent de lume, iar bună-tatea și răutatea independent de culturile în care aceste „idei” se actualizează. *Contrasensul* continuă, de altfel, pentru că Benda îi acuză pe „literari”, pe formalisti altfel spus, de a fi abandonat ontologia estetică bazată pe adevărul ca adecvare a expresiei la real în favoarea adevărului-coerență internă (acesta este principiul poeziei pure de tip Mallarmé-Valéry, dominant încă). Dar cum pot fi adevărate, simultan, un principiu platonician impus „cărturarilor”, și unul aristotelician (acela al „imitației”), impus poezilor? De ce, dacă nu are cărturarul un angajament cu lumea, poetul ar trebui să aibă altul decât cel încheiat cu ideea de frumos, cu o esență egală cu aceea a adevărului? Sau, invers, dacă vorbim despre realitate, atunci de ce cărturarului i cere o austeritate a cauzelor care-l țintuiește în turnul de fildeș?

Engel realizează desuetudinea gândirii literare bendiene, dar miza este alta. Sigur că, afirmă el în numeroase rânduri, Benda e un scriitor mediocru și nu-l putem reabilita ca atare. Însă Benda este, pentru noi, astăzi, un fel de supraeu-cenzor al delirului intelectual început odată cu Bergson, care trece prin structuralism și ajunge, post-bergsonian, să pretindă că vizează adevărul folosindu-se de un limbaj ermetic, suprametaforic, autosuficient. „Disprețul pentru logică”, acuză Engel pe urmele lui Benda, iată ce-l împinge către reabilitarea autorului *Franței bizantine*.

Nu voi face acum procesul limitelor gândirii bendiene, și nici al renovării prestigiului său de către Pascal Engel.

*

Mai întâi, pentru că mi se pare absurd să demiți una dintre puținele încercări de a sparge un monopol filozofic tradițional. Apoi, se pare că omul cu care lucrează filozofia analitică este mult prea rațional pentru a mă convinge de posibilitatea existenței lui. De aceea, beneficiul unei astfel de încercări este de aflat în domeniul larg – iată, extins o dată în plus – al unei profilaxii cognitive a discursului filozofic: o igienă doar, nu un tratament (n-are Engel această pretenție care l-ar arunca îndărătul gardului idealismului). Deși nu este nici atât de irațional precum ne sugerează deconstrucționismul (postnietzschean), dar nici atât de rațional precum ne spun semanticienii analitici; nici atât de relativist și nici atât de dogmatic. Omul este în mare măsură ceea ce, din ce se scrie că este, devine „viral”. Critica pe care Benda o face madlenei lui Proust, prin care afirmă că nu senzația madlenei, ci *ideea patiseriei* este adevăratul resort al memoriei lui Marcel (pagina 184 în cartea lui Engel), readuce în joc un ineism cartezian care însă rămîne în urma subiectului așa cum îl cunoaștem noi astăzi. Benda greșește, pentru că în locul madlenei putea fi un sunet de lingură pe smalțul farfuriei, care seamănă cu sunetul făcut de ciocanul impiegatului pe roțile trenului (vezi *Contre Sainte-Beuve*). Dar Benda are și dreptate, de vreme ce, în lipsa noțiunilor respective, ambreiajul mnemotehnic n-ar putea funcționa. Acest ambreiaj, comun indivizilor, nu ajunge la subiect în aceea că subiectul, așa cum îl concepem noi azi, deși deține toate noțiunile pe care le posedă și Marcel, are reacții diferite în funcție de momente, de locuri, de individ. Semnificația madlenei nu poate fi stabilită pornind de la ideea de patiserie decât naiv-cartezian. Precizia face și ea parte, uneori, din stil, nu din idee.

Memoria involuntară poate fi însă abordată terapeutic. Aici, cognitivismul pe care Benda îl profesează *avant la lettre* devine interesant. În clipa în care Proust relatează revelația madlenei, nu mai putem vorbi de memorie involuntară. Procesul devine conștient și se constituie într-o temă metaliterară la care Proust recurge în cunoștință de cauză. Devenită motor estetic, îi va fi greu să scape curînd de conștiința celui care extrage literatură din involuntarul ei. La fel ca un subsol care, odată descoperindu-i-se zăcăminte de minereu, va fi supus unor lucrări cît se poate de teleologice, pentru a extrage tot ce se poate din el. Din acest moment, memoria devine un obiect al travaliului de sine. Astfel încît involuntarul, adus la conștiință, poate fi „educat” și „pornirea” să poată fi controlată. Numai că nu-i suficient pentru a trece de partea lui Pascal Engel (a cărui carte e însă mult mai bogată decât se poate deduce din această discuție). A educa memoria involuntară nu înseamnă că ceea ce e de educat nu există. Și, dacă există, la ce bun Julien Benda, care crede că nu, așa cum Evul Mediu credea că Răul, ca neființă, nu există?